

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

УДК 81'374

С.В. Помирча, О.В. Ябурова, М.Ю. Дзюба

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

Статтю присвячено проблемі формування лексикографічної компетентності студентів факультету підготовки вчителів початкових класів. Аналіз наукової, методичної літератури та стану підготовки студентів у вищих закладах освіти свідчить, що донині відсутня перспективна концепція формування лексикографічної компетентності в майбутніх учителів початкових класів.

Метою цього дослідження є визначення й узагальнення на основі аналізу науково-педагогічної літератури питання формування лексикографічної компетентності майбутнього педагога.

Проаналізувавши особливості опрацювання лексикографічного матеріалу в низці підручників і посібників, зазначаємо, що автори навчальної літератури недостатньо мірою реалізують культурологічний підхід до навчання, і, відповідно, не приділяють увагу проблемі взаємодії мови й культури.

Ключові слова: лексикографічна компетентність, словники, навчальні програми, лексикографічні уміння й навички, словниково-довідкові джерела, культурологічний підхід.

Помирча С.В., Ябурова Е.В., Дзюба М.Ю. Формирование лексикографической компетентности студентов нефилологических факультетов. *Статья посвящена проблеме формирования лексикографической компетентности студентов факультета подготовки учителей начальных классов. Анализ научной, методической литературы и состояние подготовки студентов в высших учебных заведениях показывает, что сегодня отсутствует перспективная концепция формирования лексикографической компетентности будущих учителей начальных классов. Целью данного исследования является определение и обобщение на основе анализа научно-педагогической литературы вопроса формирования лексикографической компетентности будущих педагогов. Проанализовав особенности лексикографического материала в ряде учебников и пособий, мы сделали вывод, что авторы учебников недостаточно последовательно реализовывают культурологический подход в обучении и, соответственно, они не уделяют внимание проблеме взаимодействия языка и культуры.*

Ключевые слова: лексикографическая компетентность, словари, академические программы, лексикографические умения и навыки, словарно-информационные источники, культурологический подход.

Pomyrcha S.V., Yaburova O.V., Dziuba M.Y. Forming of Lexicographic Competence of Non-philological Departments Students. *The democratic reforms in all spheres of our society have caused some changes in the organization and content of education in higher educational establishments, the search for the new forms and methods that have led to actualizing the problem of increasing linguistic and lexicographic culture of future teachers.*

Ukrainian theoretical and studying lexicography has a long tradition, which has a positive impact both on the process of language normalization and improving lexicographic culture of the

language speakers (P.Y. Goretskyi, B.D. Grinchenko, O.M. Demska-Kulchytska, S.Ya. Yermolenko, Ye.A. Karpilovska, V.V. Nimchuk, L.S. Palamarchuk, M.M. Peshchak, O.O. Taranenko and others).

The problem of forming lexicographic competence is primarily linked with the ways of presenting such notions as «word», «dictionary», «dictionary article», «typology of dictionaries» to the students of primary teachers training department. The key aspects of the work with dictionaries and reference resources are considered in the course of the discipline «Modern Ukrainian language with training» at the primary teachers training department.

Having analyzed the peculiarities of studying lexicographical material in the series of textbooks, it should be pointed out that the authors of the given textbooks do not take cultural approach to learning into consideration and, therefore, they do not pay enough attention to the problem of language and culture interaction.

Keywords: *lexicographical competence, dictionaries, tutorials, lexicographical skills, vocabulary and reference resources, cultural approach.*

Демократичні перетворення в усіх сферах нашого суспільства зумовили певні зміни організації та змісту навчання у вищій школі, пошуки нових форм і методів навчання, що актуалізувало проблему підвищення мовної лексикографічної культури педагогічних кадрів.

Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті нагальним завданням надання якісної університетської освіти є необхідність формувати в студентів навички самостійного здобуття знань і навігації в складному інформаційному просторі, вилучення необхідної інформації з різних галузей гуманітарної науки, у тому числі зі словниково-довідникових джерел. Як відомо, стрімко зросла популярність жанру довідникової літератури в умовах інформаційно-технологічного XXI століття, оскільки динамічно розвивається комп'ютерна і корпусна (електронна) лексикографія, а створені в такий спосіб словники є надійним і зручним засобом систематизації, збереження й оперативного передавання інформації.

Українська теоретична й навчальна лексикографія має давню традицію, що позитивно позначилася як на процесах нормалізації мови, так і на вдосконаленні лексикографічної культури її носіїв (П.Й. Горещкий, Б.Д. Грінченко, О.М. Демська-Кульчицька, С.Я. Єрмоленко, Є.А. Карпіловська, В.В. Німчук, Л.С. Паламарчук, М.М. Пешак, О.О. Тараненко та інші). Водночас сьогодні вчені висловлюються про важливість реформування вітчизняного поліграфічного словникарства та створення словниково-довідникових джерел нового типу, зокрема розвитку комп'ютерної і корпусної лексикографії (В.О. Балог, Я.В. Галас, І.С. Гнатюк, А.П. Загнітко, О.В. Кровицька, Т.Ю. Кульчицька, Л.М. Полюга, О.І. Потапенко, О.М. Семенов, О.А. Стишов, Л.В. Струганець, В.А. Широков, В.В. Шляхова).

Мета статті – представити шляхи формування лексикографічної компетентності студентів, що важливо впродовж усього терміну навчання у виші, зокрема під час вивчення дисциплін філологічного циклу.

Проблема формування лексикографічної компетенції передусім пов'язана з опануванням студентами факультету підготовки вчителів початкових класів таких понять, як «слово», «словник», «словникова стаття», «типологія словників» тощо. Ключові аспекти роботи зі словниково-довідниковими

джерелами розглядають у межах дисципліни «Сучасна українська мова з практикумом» на факультеті підготовки вчителів початкових класів.

У межах чинної навчальної програми курсу «Сучасної української мови з практикумом» розділ «Лексикографія» вивчається студентами на 2-му курсі навчання, що має на меті сформувати уявлення про лексикографію як теорію і практику укладання словників, а також сформувати лексикографічну компетентність (розвинути відповідні вміння й навички в користуванні словниково-довідниковою літературою).

Протягом курсу студенти повинні засвоїти і знати: типи словників, різницю між енциклопедичними та лінгвістичними словниками; різновиди енциклопедичних та лінгвістичних словників; особливості побудови словників кожного розділу; значення словників для збагачення знань, розширення світогляду, вдосконалення культури мовлення тощо.

Незважаючи на те, що на вивчення розділу «Лексикографія» за програмою передбачено 0,5 години лекційного заняття і 0,5 години – на практичне засвоєння теоретичного матеріалу, студентам пропонують опанувати такі теми: *Лексикографія як розділ мовознавства. З історії української лексикографії. Загальна типологія словників. Типи лінгвістичних словників. Перспективи української лексикографії.*

Для самостійної роботи виокремлено питання або цілі теми для реферування, наприклад, *Лексикографія та її завдання. Енциклопедичні й філологічні словники. Відомості про лексикографічну роботу на Україні; аналіз словників «Словарь української мови» Б. Грінченка, словників мови письменників і фразеологічних словників, «Лексикографічна робота в наш час» тощо. Як бачимо, означені теми досить обмежені, адже поза увагою залишилися поняття «словникова стаття», «Культурологічні словники», «Електронні словники», «Лексикографічна компетентність» тощо.*

Позитивним є те, що в програмі під час вивчення розділів «Лексикологія», «Морфологія» є посилання на словники залежно від теми лекції. Наприклад, під час вивчення теми *«Лексичне і граматичне значення слова. Способи тлумачення лексичного значення слова»* слід ознайомитися та схарактеризувати найважливіші тлумачні словники, а під час аналізу синонімів, антонімів, паронімів – відповідно «Словник синонімів», «Словник антонімів», «Словник паронімів». Скажімо, під час опрацювання розділу «Лексикологія» запропоновано розглянути словники сполучуваності, асоціативні, етимологічні, словники іншомовних слів, словники термінів, жаргонної та арготичної лексики, діалектної лексики. Як при вивченні теми «Лексикологія», так і «Фразеологія» словникам приділено значну увагу, але при розгляді «Лексикографії» не опановано такі важливі поняття, як-от: «Культурологічні словники», «Лінгвокультурологічні словники», «Комп'ютерна лексикографія», «Словник мови письменника». Як бачимо, стрімко набирає обертів в останні десятиліття «Електронні словники», «Мультимедійні словники», що сприяють комп'ютеризації та інформатизації навчального процесу.

Загальновідомо, що на підставі програм розробляють підручники, навчально-методичні посібники і комплекти, які служать для забезпечення

реалізації практичної частини навчальних курсів, що є особливо важливим у роботі з формування лексикографічної компетентності.

В умовах глобальної інформатизації сучасного суспільства все частіше вчені-методисти наголошують на необхідності формування в студентів саме лексикографічних умінь і навичок (О. Горошкіна, Л. Прокопенко, О. Семенов, Л. Струганець, В. Шляхова). Це зумовлено професійними потребами, оскільки майбутній викладач повинен вільно користуватися словниково-довідковими джерелами різних типів та володіти навичками збирання й обробки друкованого й комп'ютерного лексикографічного матеріалу. Як слушно зауважує О. Семенов, «...сформована лексикографічна компетенція характеризує високий ступінь професійної підготовки, засвідчує інтерес і повагу користувача до рідної мови, її історії, визначає рівень розвитку лінгвістичного чуття» [2]. Отже, сформована лексикографічна компетентність сприятиме формуванню інших видів компетентностей та визначатиме рівень професійної підготовки. Важливим кроком до формування лексикографічної компетентності вважаємо ознайомлення студентів із основними питаннями, проблемами, здобутками відповідної науки.

Сформована лексикографічна компетентність характеризує високий ступінь професійно-педагогічної підготовки, засвідчує інтерес і повагу користувача до рідної мови, її історії, визначає рівень розвитку лінгвістичного чуття.

Розглянемо навчально-методичний матеріал, який пропонується студентам для опанування дисциплін філологічного циклу. Переважна більшість аналізованих навчальних посібників складається з двох частин: теоретичної і практичної, але є й такі, де теорія відсутня. Так, наприклад: «Сучасна українська літературна мова: Збірник вправ» (1995) М.Я. Плющ не містить теоретичної частини. Автор пропонує студентам практичні завдання різноманітного характеру: спостереження над мовними фактами, аналіз і використання їх у мовній практиці, робота з текстами і словниками. Під час опрацювання розділу «Лексикологія» наведено значну кількість вправ аналітичного характеру, напр.: «Простежте... Визначте... Встановіть... Складіть... Поясніть...», тоді як при вивченні розділу «Лексикографія» вправи на використання лексикографічних джерел відсутні.

Посібник Н.Г. Шкурятяної та С.В. Шевчук «Сучасна українська літературна мова: Навчальний посібник» (2000) охоплює теоретичний та практичний матеріал. У теоретичних блоках стисло висвітлено тематичний матеріал, а практичні блоки складаються з вправ для поточного контролю, усних запитань і завдань для самоконтролю. Автори навчального посібника зазначають, що дидактичною метою розділів «Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія» є «засвоєння теоретичних відомостей, визначених змістом розділів, збагачення словникового запасу, вдосконалення вміння використовувати різні групи лексики, фразеологізмів для точності, емоційності мовлення, типи словників, різниці між ними, значення словників для збагачення знань, розширення світогляду, вдосконалення культури мовлення і т.ін.» [4]. Посібник орієнтує студентів на самостійну творчу роботу, пропонуючи завдання

на спостереження над мовними явищами, осмислення певних закономірностей, підводячи до певних висновків, напр.: *Ознайомитися з будовою таких видань: «Словник української мови», «Україно-російський словник», «Орфоепічний словник», «Орфографічний словник», «Словник інішомовних слів». Виписати зразки статей на одне й те саме слово з кожного словника, пояснити, які особливості слів розкриваються в кожному з названих словників; Ознайомитися з будовою УРЕ, «Енциклопедії українознавства», «Педагогічної енциклопедії» і вибрати з кожної по одній статті про видатних людей нашої держави, педагогів. Відзначити особливості викладу матеріалу в названих працях; Скласти для енциклопедичного словника статтю про улюбленого вами поета, письменника, артиста, вчителя чи видатну людину місцевості, в якій ви проживаєте; Скласти статті для синонімічного словника до слів *іти*, *журитися* тощо.*

Як бачимо, студентам пропонують чималий матеріал для закріплення теоретичних положень із лексикографії. До окремих недоглядів віднесемо те, що під час вивчення лексикографії в теоретичній частині не розглянуто таких понять, як «комп'ютерна лексикографія», «електронний словник», «словникова стаття» і, відповідно, у практичній частині вправ та завдань на використання електронного словника виявлено не було.

Прикладне спрямування курсу «Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія» для студентів філологічних факультетів відтворено в навчальному посібнику В.Д. Познанської, М.О. Вінтонів, Л.В. Сегіна «Українська лексикологія, фразеологія та лексикографія. Практикум» (2007). Навчальний посібник не містить теоретичного матеріалу і складається із таких розділів: «Вступ», «Програма з лексикології, фразеології та лексикографії», «Структура програми», «Схеми лексикологічного та фразеологічного аналізу», «Теми практичних занять», «Завдання для самостійної роботи», «Індивідуальні науково-дослідні завдання», «Шкала оцінювання», «Основні словники української мови», «Термінологічний мінімум», «Питання до іспиту з курсу». У посібнику до кожної нової теми додано перелік основної рекомендованої літератури, додаткової, а також джерела для конспектування. Запропоновано низку вправ на вдосконалення лексикографічних навичок аналізу мовних одиниць і завдань, які використовують, організовуючи самостійну аналітико-пошукову роботу студентів-філологів. Після вправ і завдань подано питання для самоперевірки. Під час опрацювання розділів «Лексикологія», «Фразеологія» і особливо «Лексикографія» значну увагу приділено словникам і словниковій статті, кожна тема супроводжується лексикографічними вправами. Під час вивчення теми «Українська комп'ютерна лексикографія» студентам запропоновано завдання: «У програмі «Словники України» знайти і скопіювати у документ *Word* з розгорнутими ілюстраціями фразеологічні звороти, в яких вживаються слова: **гонити**, **заробити**, **карб**», «В «Електронній енциклопедії Кирила і Мефодія», у розділах «Толковий словарь С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой», «Толковий словарь иностранных слов Л.П. Крысина» знайти і скопіювати у документ *Word* тлумачення слова «ідеалізм». Скопіювати також малюнок з аналогічної енциклопедичної статті», «У програмі «Словники України» знайти слово «ескалація». Скопіювати парадигму

слова у документ *Word*. *Набрати нижче транскрипцію слова. Повторити зі словами «Езон, няньо», «У програмі «Словники України» знайти і скопіювати у документ Word антоніми до слів: добрий, здоровий, матеріальний, зрубий».*

Інтегрований курс «Українська мова з методикою навчання в початкових класах» для студентів вищих педагогічних навчальних закладів відтворено в підручнику за редакцією А.П. Каніщенко, Г.О. Ткачук» (2003 р.). Цей підручник охоплює незначний теоретичний та практичний матеріал. У підручнику стисло висвітлено теоретичний матеріал, а практичні блоки складаються з вправ для поточного контролю, а також усних запитань і завдань для самоконтролю, позначених спеціальними графічно-умовними позначками, наприклад: ! – *Пам'ятайте!*; *Поновіть знання*; *Закріпіть знання практично*; *За вимогами програми початкової школи*; *Ви – учитель*.

Автори підручника пропонують опанувати такі теми: *Мова і мовлення. Текст. Речення. Фонетика. Орфоєпія та орфографія. Лексикологія. Будова слова. Вимова і правопис слів з ненаголошеним [Е] [И]. Апостроф. Правопис префіксів. Частини мови*. Тож розділ «Лексикографія» не є предметом уваги укладачів підручника.

У навчальному посібнику «Українська мова» (Л. І. Мацько, О.М. Мацько, О.М. Сидоренко) чітко й доступно сформульований теоретичний лінгвістичний матеріал, до нього подано систему практичних завдань і вправ для закріплення та самостійної роботи. У кінці кожного розділу подають питання для самоконтролю. Під час опрацювання розділу «Лексикологія» помічаємо наявність лексикографічних вправ, які мають на меті розвивати вміння і навички користування лексикографічними джерелами: «*Знайдіть іншомовні слова і користуючись словниками, визначте їх походження і значення*», «*Користуючись словниками, з'ясуйте значення поданих слів, визначте сферу їх використання*» і та ін. Для вивчення розділу «Фразеології» автори посібника подають невеличкий «Словничок фразеологізмів» і – лише одне завдання на використання цього джерела. Розділ «Лексикографія» складається з короткого викладу теоретичного матеріалу, який розкриває лише поняття «Енциклопедичні словники» та «Лінгвістичні словники», а після теорії зустрічаємо тільки одну вправу: «*Користуючись словниками, поясніть значення термінів і визначте сферу їх використання*». На жаль, у посібнику недостатньо приділено уваги опрацюванню словниково-довідникової літератури, сучасному стану словникарства в Україні, розвиткові електронної і лінгвокультурологічної лексикографії.

Отже, аналіз стану науково-методичного забезпечення лексикографічної роботи на факультеті підготовки вчителів початкових класів дозволяє дійти висновку, що лексикографічним умінням і навичкам не приділено належної уваги. У програмах опрацювання словників зазвичай пропонують наприкінці, а це, на нашу думку, не дуже зручно, адже відпрацьовувати лексикографічні вміння й навички доречніше було б на початку, перед вивченням «Лексикології», «Фразеології», «Морфології», щоб надалі в студентів не виникало проблем під час роботи зі словниково-довідниковою літературою, якою вони користуються, виконуючи лексикографічні вправи та завдання. Також під час вивчення розділів вище окреслених розділів слід подавати

більше вправ і завдань на формування в студентів лексикографічної компетентності. Укладачами програми, авторами посібників, на нашу думку, не вповні реалізований культурологічний підхід до навчання, і, відповідно, вони не звертають достатню уваги на проблему взаємодії мови і культури.

Перспективи подальших розвідок полягають у поглибленому вивченні і впровадженні комп'ютерних, комунікаційних і мультимедійних технологій до навчального процесу вищої школи, що дозволить лексикографічній теорії і практиці перейти на новий рівень – рівень комп'ютерної і корпусної лексикографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Надолинська А. С.** Система вправ з розвитку лексикографічних умінь і навичок у майбутніх філологів / А. С. Надолинська // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал. – Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2011. – № 2 (12). – С. 371–376. 2. **Семенов О.** Лексикографічна компетенція як показник мовної культури особистості / О. Семенов // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – № 2. – С. 41–44. 3. **Прокопенко Л. І.** Особливості словникової роботи у вищій педагогічній школі / Л. І. Прокопенко // Наука і освіта. – 2010. – № 8. – С. 99–102. 4. **Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В.** Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. / 2-ге вид., доп. і переробл. / Н. Г. Шкурятяна, С. В. Шевчук. – К. : Арія., 2010. – 824 с.

Помірча Світлана Вікторівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії і практики початкової освіти, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», факультет підготовки вчителів початкових класів. Україна, 84116, Донецька обл., м. Слов'янськ, вул. Леніна, 12.

E-mail: swetlanapom@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-1636-3239>

Помірча Світлана – Candidate of Philology Sciences, Senior Lecturer of Primary Education Theory and Practice Department, SHEE «Donbass State Pedagogical University». Ukraine, 84116, Donetsk region, Sloviansk, Lenina Str., 12

Ябурова Олена Володимирівна – старший викладач кафедри теорії і практики початкової освіти, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», факультет підготовки вчителів початкових класів. Україна, 84116, Донецька обл., м. Слов'янськ, вул. Леніна, 12.

E-mail: primetime68@mail.ru

<http://orcid.org/0000-0003-4633-2900>

Yaburova Olena Volodymyrivna – Senior Lecturer of the Primary Education Theory and Practice Department, SHEE «Donbass State Pedagogical University». Ukraine, 84116, Donetsk region, Sloviansk, Lenina Str., 12.

Дзюба Марина Юрійівна – магістранта кафедри теорії і практики початкової освіти, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», факультет підготовки вчителів початкових класів. Україна, 84116, Донецька обл., м. Слов'янськ, вул. Леніна, 12.

E-mail: mary.dzuba2014@yandex.ru

<https://orcid.org/0000-0001-6379-0693>

Dzyuba Maryna Yuriivna – MA student of Senior Lecturer of the Primary Education Theory and Practice Department, SHEE «Donbass State Pedagogical University».

Ukraine, 84116, Donetsk region, Sloviansk, Lenina Str., 12